

Quo Vadis Európa? – avagy az európai gazdasági integráció helyzete és kilátásai

Halmai Péter: Európai gazdasági integráció. Dialóg Campus, Budapest, 2020, 315 oldal

Halmai Péter, az európai integráció nemzetközi síkon is elismert kutatója és tanára évtizedek óta foglalkozik az európai integráció elméleti, gazdaságstratégiai és gazdaságpolitikai kérdéseinek elemzésével. Könyvei és folyóiratcikkei jelentős visszhangra találtak Magyarországon és külföldön is. Ki kell emelnünk a Gazdasági és Monetáris Unióról, az európai növekedési modell hosszú távú perspektíváiról, a konvergenciáról és a rezilienciáról s különösképpen a mélyintegráció (azon belül a magintegráció, a differenciált integráció és a dezintegráció) rendszeréről írott átfogó elemzéseit, amelyek alapvető új eredményeket tartalmaznak.¹ Az európai integráció elmélyítésének kulcskérdéseit és perspektíváit mély elemzésben tárta fel a Mélyintegráció – A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiája című könyvében (Halmai [2020a]).

A szerző jelen könyvében az európai gazdasági integrációnak a kezdetektől korunkig tartó fejlődését, jelenlegi helyzetét és a továbblépés fő kérdéseit elemzi. E témában a hazai és a nemzetközi szakirodalomban igen sok összefoglaló munka jelent meg az integráció története folyamán. Halmai átfogó, mély elemzésben foglalja össze saját kutatásainak eredményeit, összevetve azokat a szakirodalom releváns megállapításaival.²

Az európai integráció a kontinens nyugati felében már a Schuman-terv 1950-ben történt meghirdetése és megvalósítása nyomán kibontakozott. A kelet-közép-európai országok az 1989–1990. évi rendszerváltás után építették ki egyre intenzívebb és bővülő kapcsolatrendszerüket az EU-val (akkor még EK-val), noha több kelet-közép-európai ország, elsősorban Magyarország és Lengyelország már az 1960-as évek végétől egyre jelentősebb kapcsolatokat létesített a nyugat-európai integráció résztvevőivel. Halmai indokoltan hangsúlyozza:

„Az európai integráció egyedi jelenség. Noha regionális integrációk a világ más térségeiben is fejlődésnek indultak, az európai integrációhoz, illetve azon belül az európai gazdasági integrációhoz hasonlítható regionális integráció mindeddig nem jött létre máshol”. (11. o.)

¹ A szerző néhány, a kötet közvetlen előzményeként említhető, ugyancsak átfogó kérdéseket tárgyaló műve például Halmai [2013], [2014], [2017].

² Külön érnyee a kötetnek a gazdag tematikához képest a mértéktartó, 315 oldalnyi terjedelem. Barátságosan azonban a rendkívül kicsi betűnagyság, amiről feltehetően nem a szerző tehet.

A NAFTA-ban (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Társulás) az Egyesült Államok és Kanada között igen szoros kereskedelmi összefonódás alakult ki, de az észak-amerikai integráció megmaradt a szabadkereskedelem keretei között, az Egyesült Államoknak Mexikóval való viszonyát viszont számos feszültség és inkompatibilis gazdasági struktúrák terhelik meg.

Az európai gazdasági integráció két fő folyamata a kezdetek óta az elmélyítés és a földrajzi kibővítés. E folyamatok több mint 70 éves fejlődését mutatja be a szerző.

Az 1. fejezet az integráció elméleti alapjait tárgyalja, az integráció céljait, lépcsőfokait, és azok tartalmát átfogó körképben foglalja össze. Elgondolkodtató és tanulságos, ahogy a globális és a regionális integráció viszonyát, egymásra rétegződését bemutatja a szerző. A globalizáció a korábban széttagolt piacokat átfogó kapcsolati rendszerbe egyesíti. A tőke a világméretben elérhető legnagyobb megtérülést keresi, az emberek mozgása pedig a jobb foglalkoztatást vagy egyáltalán a megfelelő munkához jutást, a jobb kilátásokat keresi a bérek, jövedelmek és az előrejutás lehetőségei terén. A tőke és a technológiakereskedelem sokkal mobilabb, mint a munkakerő-áramlás. Recenzensként megemlítem, hogy a tömeges, kényszerű migráció túlnyomórészt negatív hatásokkal jár, és lehetőség szerint el kell kerülni. Ne a munkakerő vándoroljon, hanem a beruházásokat, a megélhetést kell elvinni az emberekhez. A termelési tényezőbeli eltérések a nemzetközi kereskedelem fontos mozgatórugói. A komplementer kereskedelem mellett egyre inkább tért hódít a kompetitív kereskedelem, s ennek új bázisán a teremtett komplementaritás. Halmai jól mutatja be a gazdasági integráció hatásait: a kereskedelmi, jövedelmi, fizetési mérlegbeli és gazdasági növekedési hatásokat. A fejezet kiemelendő új eredménye az integráció piacméretre és versenyképességre gyakorolt hatásainak elemzése.

A 2. fejezet a közös kereskedelempolitikát mutatja be. Az EU kereskedelmi kapcsolatainak típusait egymásra épülő piramisként láttatja, és rendszerbe foglalt képet nyújt az EU széles és egyre mélyülő kereskedelempolitikai megállapodásainak rendszeréről. A fejezet lényeges újdonsága a dezintegráció kereskedelmi és kereskedelempolitikai hatásainak bemutatása. Korunkban a piacok nem a tökéletes verseny modellje szerint működnek, sőt térben és időben újból és újból akadályok és torzulások lépnek fel. A brexit³ súlyos kereskedelempolitikai dilemmáit is jól térképezte fel a szerző.

A 3. fejezet a versenypolitikával foglalkozik. A verseny a piacgazdaság és a belső piac megfelelő működésének alapfeltétele. A tisztességes verseny az innováció, a műszaki fejlődés kikényszerítője és mozgatórugója. Nagymértékben ettől függ az új szereplők belépése a termelésbe, valamint a fogyasztók pozíciója, hogy a legkedvezőbb áron és feltételekkel vásárolhassák meg a termékeket és a szolgáltatásokat. Ezért a versenypolitika egyértelműen klasszikus közös politikaként jött létre. Az EU fellép a piactorzító, versenykorlátozó megállapodásokkal és magatartással szemben. Ugyanakkor meghatározott esetekben lehetséges a verseny átmeneti korlátozása, nagy horderejű szociális szempontok (például a foglalkoztatási szint javítása), a kis- és középvállalatok meghonosítása és fejlődésük előmozdítása, valamint az érdeemben

³ A szerző több művében elemezte a brexit problémakörét (Halmai [2018b], [2020b], [2020c], [2020e]).

indokolt fogyasztóvédelem alapján. Ezeknek a kivételeknek pontosan behatároltnak és időben korlátozottnak kell lenniük. Az állami támogatások melletti liberalizáció nettó jóléti hatásait a fogyasztói többlet és a költségvetési támogatás összevetésével új elemzésben mutatja be a szerző. A versenypolitika elemzői és döntéshozói számára kiemelkedően érdekes a vállalkozásokra vonatkozó szabályok és az államokra vonatkozó uniós versenyjogi szabályozás érdemi összefoglalása.

A 4. fejezet az EU közös költségvetésének fejlődését mutatja be. A szerző 25 oldalnyi terjedelemben páratlanul átfogóan és mélyen mutatja be az EU költségvetésének céljait, tartalmát, szerkezetét, működését a fejlődés történelmi dimenziójában. Reálisan értékeli a közös költségvetés kilátásait a 2020-as évek küszöbén.

Az 5. fejezet a közös agrárpolitika (KAP) témáját tárgyalja, amely az európai integráció egyik legfontosabb, legvitatottabb területe, és sokáig a legköltségesebb is volt. A közösségi preferencia elve rendkívül erőteljes protekcionizmus kiépítéséhez és növekvő nemzetközi kereskedelempolitikai feszültségekhez vezetett. A szerző integrációkutatásban kifejtett munkásságában kiemelt helyet foglalnak el az agrárpolitika terén folytatott kutatásai, ezek eredményei és a tanulságok alkalmazása a magyar gazdaságpolitika számára.

A 6. fejezet a korunkban alapvető fontosságú regionális politika lényegét és működését foglalja össze. A regionális fejlettségbeli különbségeket,⁴ a gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedését táblázatokkal és ábrákkal dokumentáltan mutatja be a szerző. A témában az egyik legelgondolkodtatóbb kérdés az, hogy „az egyenlőtlenségek nagyobbak az EU-régiók, mint az országok között” (148. o.). A szerző fontos következtetése, hogy

„a regionális politika közvetlenül előmozdíthatja az ágazatok egyes típusainak bizonyos területeken történő elhelyezkedését, illetve tompíthatja a tényezőellátottság és gazdaságföldrajzi tényezők hatását az ipar lokációjára” (175. o.).

A 7. fejezet bemutatja a Gazdasági és Monetáris Unió kiépítését, az optimális valutaövezet feltételeit, az euró rendszerének felépítését és működését, valamint a mennyiségi lazításnak nevezett pénztömegbővítés problematikáját az Európai Központi Bank gyakorlatában. Fontos megállapítása, hogy „a mennyiségi lazítás célja nem a költségvetési hiány jegybanki finanszírozása” (212. o.).

A 8. fejezet – amely a Gazdaságpolitikai koordináció, költségvetési politika, stabilitási paktum címet viseli – az átfogó gazdaságpolitikai iránymutatások rendszerét elemzi. Rámutat, hogy a makroökonómia stabilizáló eszközének tekintett monetáris politikának az Európai Központi Bankra való átruházásával a tagállamokban megnőtt a költségvetési politika jelentősége. A Gazdasági és Monetáris Unióban a részt vevő államok teljesen feladták önálló monetáris politikájukat, viszont továbbra is ellenőrzésük alatt tartják a költségvetési politikát. Fontos tény, hogy nemzeti monetáris politika hiányában a költségvetési politika marad az egyetlen lényegi nemzeti pénzügypolitikai eszköz, amellyel a gazdasági, pénzügyi sokkok, különösen az

⁴ A konvergencia problémaköréről lásd például *Halmi-Vásáry* [2010a], [2012], *Halmi* [2009], [2019a], [2019b], [2021b]).

aszimmetrikus sokkok kezelhetők. A szerző elemzi a stabilitási, koordinációs és növekedési szerződést, rámutat a stabilitási paktum ellentmondásaira. A rendszer instabilitása több tényezőn múlik. Mivel a költségvetési bevételeket meghaladó ütemben nőnek a közkiadások, aggasztó a közpénzügyek távlati fenntarthatósága. Az egészségügyi és nyugdíjkiadások mindenképpen növekvő közkiadásokat indukálnak. Ezek forrásainak megteremtése nagy horderejű, de elengedhetetlen feladat.

A mű utolsó három fejezetével azért foglalkozom részletesebben, mert ezek az EU továbbfejlődésének kilátásai szempontjából kulcsfontosságú kihívásokat és mély elemzésen alapuló stratégiai következtetéseket tartalmaznak.

Halmi Péter könyvének 9. fejezetében a Gazdasági és Monetáris Unió rendszerét, működését és jövőjét elemzi. A nominális konvergenciakritériumok logikáját elemezve kifejti, hogy a monetáris unióban a tagállamoknak nagyon hasonló inflációs rátával kellene rendelkezniük. Jelenleg ez nem áll fenn. A hosszú távú kamatláb stabilitása az alacsony inflációs ráta fenntarthatóságát jelezné. Az államháztartási hiány és ahhoz kapcsolódóan az államadósság GDP-hez viszonyított aránya a pénzügyi stabilitás állapotának és alakulásának releváns mutatója. Fontos megállapítás, hogy a versenyképesség és a külső egyensúly fenntartása csak az országok stabilitásorientált költségvetési és pénzügyi politikája esetén lehetséges. A nominális konvergencia mellett elengedhetetlenül szükség van a strukturális konvergenciára is, amely a részt vevő országok gazdaságszerkezeti illeszkedését, azon belül növekvő rezilienciáját jelenti egymáshoz viszonyítva. A 2008–2009. évi pénzügyi és gazdasági válság után, majd a jelenlegi koronavírus-válságban az országok sérülékenysége közötti különbségek megnöttek, és nagy jelentőségűvé váltak. Fontos probléma, hogy az optimális valutaövezet mundelli kritériumai nem szerepelnek a Gazdasági és Monetáris Unió konvergenciakritériumai között. A strukturális konvergencia előfeltétele lenne a rugalmas és jól működő tényezőpiacok működése, ami mérsékelné az aszimmetrikus sokkokat, és előmozdítaná a reálkonvergenciát.

A stabilitáshoz szükséges költségvetési transferek forrása az EU közös költségvetésének mérete miatt nem áll rendelkezésre. A brüsszeli költségvetésnek az EU összesített GNP-jéhez viszonyított mérete korlátozott, az EU összesített GNP-jének körülbelül 1 százaléka. A nemzeti költségvetések ezzel szemben az egyes országok GDP-jének 40–55 százalékát osztják el újra. Az optimális valutaövezettel kapcsolatban felmerül a kérdés: utólag teljesülhetnek-e az előzetesen nem teljesült mundelli kritériumok, és válhat-e ilyen övezetté a Gazdasági és Monetáris Unió? A pénzügyi válságok idején kiderült, hogy sem a szabályozás előírásai, sem a pénzpiacok fegyelmező ereje nem érvényesült. A szerző helyesen állapítja meg a következményt, hogy „strukturális divergencia vált jellemzővé a magországok és a periféria között” (240. o.).

Az olcsó hitelek expanziója következtében beruházási boom jött létre. Ennek nyomán nagy béremelések, megnövekedett belföldi kereslet, az export növekedését meghaladó importbővülés keletkezett, amelynek hatására megnőtt a belső infláció, különösen a mediterrán országokban. Ez a versenyképesség és a fizetési mérlegek nagymérvű romlásához vezetett. Az euróövezetben – elsősorban a déli országokban – drasztikus eladósodás következett be, a másik oldalon, főleg Németországban, rendszeresen tetemesen megnőtt a fizetésimérleg-többlet. A szerző hangsúlyozza: a japán

államadósság nagyságrendileg a GDP 250 százaléka körül mozog, jóval felülmúlva az európai adósságszinteket, Japán mégsem küzd adósságválsággal, mivel hazai megtakarításokból képes finanszírozni az államadósságát, így külső finanszírozási probléma nem merül fel. Helyesen állapítja meg Halmai, hogy

„a válság gyökerét nem egyszerűen az államháztartás eladósodása, hanem az euróövezeti tagállamok egymással szemben fennálló tartós jövedelemáramlási egyensúlytalansága képezi” (243. o.).

Egyre súlyosabb következményekkel jár az a tény, hogy a nyitott gazdaságok korlátlanul hozzáférnek a világ tőkepiacaihoz, így a hazai beruházások már nem függenek a hazai megtakarításoktól. Ezt a jelenséget nevezzük Feldstein–Horioka-rejtélynek (*Feldstein–Horioka* [1980]). A nemzetközi pénzügyi piacokhoz való hozzáférés mértékét természetesen befolyásolja a szuverén adós állam kockázati prémiuma és a nemzetközi befektetők hozam- és kockázatmegítélése. Elgondolkodásra késztető a fordított Balassa–Samuelson-hatás is. Eszerint a külföldről beáramló hitelpénz felhajtja a keresletet a külfölddel nem versengő hazai szolgáltatások és az import iránt, ami a hazai szolgáltatások bérszínvonalát termelékenységjavulás nélkül is megemeli. Az egységes valutaövezetben a kevésbé fejlett tagállamok felértékelődő reálbérei és termékei növelik a folyó fizetési mérleg hiányát. A közös valutaövezetben a klasszikus árfolyam-kiigazítás nem működhet nemzeti valuta és önálló árfolyam-politika nélkül. Az adósságállomány növekedése és/vagy a kamatlábak emelkedése miatt az instabilabb országokat növekvő kamatkidadások sújtják, ami tovább rontja a folyó fizetési mérlegüket.

A fenntarthatóság megköveteli az eladósodás kordában tartását. A pótlólagos eladósodás lehetősége a gazdasági növekedéstől, az adók és a kiadások, valamint a múltban felhalmozott adósságok szintjétől függ. A 2008–2009. évi nemzetközi pénzügyi válságban és majd a koronavírus-válságban is jelentős mértékben megnöttek és differenciálódtak az országspecifikus kockázati prémiumok. Az euróövezeti tagállamok államkötvényeinek kamatai a korábbi konvergenciából jelentős divergenciába mentek át. Az euróövezeten belül jellegzetesen megkülönböztethetők a fegyelmezett, rendszerint relatíve kiegyensúlyozott államháztartási mérleggel rendelkező országok (Németország, Hollandia, Észtország, Finnország, Luxemburg) és a mediterrán országok, amelyek évről évre nagymértékű államháztartási deficitet produkálnak, elsősorban a tartósan magas adósságszolgálati ráta miatt. Recenzensként megemlíteném azt az érdekes ténytet, hogy a legutóbbi években Ausztria adósságállománya meghaladta és jelenleg is meghaladja Magyarországtét. Érdemes elgondolkodni a hitelpiaci csatornák alakulásán is. Ez lehetővé teszi a magánszektor számára is, hogy jövedelmeit meghaladó mértékű keresletet támasszon a hazai termékek és szolgáltatások iránt, ami növekvő inflációhoz vezethet, és felhajthatja a béreket is. Az import iránti kereslet növekedése pedig a külső egyensúlyt ronthatja. A pénzügyi konvergencia és divergencia állapotát nagyban befolyásolja a tagországok pénzügyi piacainak mérete, koncentrálttsága, a vállalatok összetétele, finanszírozási struktúrája.

A fejezet elemzi a gazdasági kormányzás intézményi konstrukcióit, amelyek a következő tényezőkkel jellemezhetők: az EU-ra történő hatáskör-átruházás mérete és tartalma, a tagországi szakpolitikák gyakorlatában a tagállamok kötelezettségvállalásai

és az EU ellenőrzési jogkörei. A tagállamok szektorális politikái döntően tagállami hatáskörben vannak, de az EU-hoz való kapcsolódás koordinációs eljárást igényelhet. Az összehangolás jelentősen befolyásolhatja a szakpolitikai döntéseket. Számos szakpolitikában a tagállamok autonóm módon dönthetnek.

A rövid távú válságkezelés mellett felmerült a jelentős rendszerszintű reformok⁵ igénye az Európai Unióban. Célként fogalmazták meg a GMU 2.0 kiépítését, amely a Gazdasági és Monetáris Unió új, „teljes” modelljét jelenti. A gazdasági kormányzás mechanizmusai, intézkedései alapvetően az euróövezetre, annak tagállamaira irányulnak. A konstrukció többsebességű: a legszorosabb integráció és egyúttal a legnagyobb mértékű hatáskör-átruházás a magövezetben valósulhat meg. Az abban részt nem vevő tagállamok esetében a kompetenciaátruházás mérsékeltebb.

A szerző részletesen bemutatja a GMU 2.0-val kapcsolatos, a monetáris unió továbbfejlesztésére irányuló elképzeléseket és terveket. Világosan összefoglalja a pénzügyi unió kiteljesítéséhez szükséges elemeket és a választ igénylő kérdéseket. Ezek között különösen fontosnak tarthatjuk azt a kérdést, hogy a válságkezelésben és az integráció továbbfejlesztésében erősödik-e a többsebességű konstrukció. A brexit és a koronavírus-válság kezelése kapcsán a nemzetállami megközelítés és a kormányközi egyeztetések gyakran előtérbe kerülnek a szupranacionális megoldásokkal szemben. Ennek okát recenzensként abban látom, hogy a nemzeti érdekek eltérései megnöttek, a problémák kezelésében a nemzeti intézkedések számos területen előtérbe kerültek. (Az időtényező, a nemzetállami döntéshozatal és a gyors végrehajtás szükségessége miatt.)

A 10. fejezet az európai növekedési potenciál erózióját tárgyalja.⁶ Az európai gazdaság már az 1990-es évek közepétől mérsékelt növekedési teljesítményt nyújtott. A 2010-es évtizedben az európai növekedési potenciállal szembeni kihívások felerősödtek a 2008–2009-es pénzügyi gazdasági válság, a globalizáció, az idősödő társadalom és az ökológiai sebezhetőség terén egyaránt. Az EU-tagállamok potenciális növekedési üteme jelentős lassulás után várhatóan tartósan alacsony szinten marad. Európában a demográfiai folyamatok, a munkaképes korú népesség csökkenése miatt a munkainput növelésének csak korlátozott szerepe lehet a gazdasági növekedésben. Meghatározó jelentőségű ezért a munkatermelékenység növekedése. A termelékenység alakulására ható fő tényezők: a ledolgozott munkaórák száma, az emberi tőke javulása, a tőkeintenzitás növekedése, a teljes tényezőtermelékenység alakulása; és egyéb tényezők, közöttük a gazdaság ágazati szerkezetének alakulása. A szerző joggal veti fel és elemzi azt a lényeges kérdést, hogy az idősödésnek a potenciális növekedésre gyakorolt hatásai ellensúlyozhatók-e tőkefelhalmozással? A tőkeintenzitás növelésével megvalósuló termelékenységnövekedés erőteljesen beleütközhet a csökkenő hozadék problémájába. A megtakarítások és a beruházások kulcsfontosságú szerepet játszanak a műszaki fejlődés eredményeinek bevezetésében és ezáltal a termelékenység növekedésében.

⁵ A GMU-reformról lásd *Halmi* [2013], [2017], [2018c], [2020d], [2021a], [2021c].

⁶ A kötet növekedésméleti előzményeiről, illetve az integráció növekedési hatásairól lásd *Elekes-Halmi* [2013], [2019], *Halmi* [2011], [2014], [2015], [2018a], *Halmi-Vásáry* [2010b], [2011].

Recenzensként Európában elégtelennek tartom a megtakarításokat és reálberuházássá válásukat. A hitelállomány sokkal gyorsabban nő, mint a megtakarításoké, és az utóbbiakat inkább spekulatív pénzügyi befektetésekbe helyezik el, mert azok hozama magasabb a termelésben elérhető, adózás utáni profitnál. Európából egyre nagyobb a tőkeáramlás, különösen Dél-Kelet-Ázsiába, ami a multinacionális vállalatok profitabilitását növeli, de ezek a beruházások hiányoznak az európai gazdaságból, és lassítják annak növekedését.

A fejezet bemutatja az európai növekedési potenciál kifulladásának okait és hatásait. Az Egyesült Államokhoz történő európai felzárkózás az 1980-as évektől kezdve egyre inkább kifulladt. Európa versenyhátrányainak sok oka van. A szerző alapvető megállapítása a lényegre tapint:

„Az európai gazdaságok szerkezeti merevségei (...) lelassították az innovatív technológiák alkalmazását. Ugyanakkor a felzárkózási növekedés, majd az 1970-es évektől kezdődő makrogazdasági zavarok nagymértékben megemelték a szociális védelem iránti igényt.” (273. o.)

A potenciális növekedési ütem mérséklődésének fő okai között Halmai kiemeli és bizonyítja, hogy a foglalkoztatás növekedésének lehetőségei korlátozottak. A munkaképes korú népesség létszáma és aránya az Európai Unió legtöbb országában csökkenő trendet mutat. Az idősödő társadalom és a fogyatkozó népesség ma alapvető realitás Európában. Ugyanakkor az Európai Unió munkatermelékenységének növekedési üteme elmarad az Egyesült Államokétól, és a tőkefelhalmozás dinamikája is csökkenő tendenciát mutat. Ezzel szemben a világgazdaságban a felzárkózó országokban a termelékenység növekedése nemcsak a technológiai fejlesztésnek és a konvergenciának, hanem a magasabb beruházási rátának is köszönhető.

A tíz – 2004-ben csatlakozott – EU-tagországra vonatkozó számításokkal alátámasztva bizonyítja a szerző, hogy azok konvergenciája a 2030-ig terjedő időszakban folytatódhat, utána viszont a konvergencia megállhat, sőt akár mérsékelt távolodás is bekövetkezhet. A gazdaságpolitikák célszerű és mélyreható beavatkozás révén módosíthatják a folyamatokat. A 2020 óta tartó unóbeli és világgazdasági negatív fejlemények (brexit, koronavírus-válság, energiaválság, ukrajnai háború) miatt Európának tartósan súlyos következményekkel kell szembenéznie. Ezért még inkább érvényesek a szerző megállapításai:

„A válság előtti növekedési ütem a kilábalás után sem áll helyre. A pénzügyi és gazdasági válság tartósan ránehezedik a következő időszakra is. Az erőforrások reallokációja lassú maradhat, ha adottnak tekintjük a mérlegkiigazítás szükségességét, a strukturális merevségek és a bankszektor gyengeségei fennmaradását.” (279. o.)

A napjainkban végbemenő folyamatok hangsúlyos nyomatékot adnak a szerző által 2020-ban már levont tanulságoknak. Ezek közé tartozik, hogy a világgazdaságban jelentősek a kockázatok és a bizonytalanság, valamint a sokkok ismétlődésének veszélye, ami az európai növekedési potenciál további erózióját vetíti előre. A sokkok állandósulása az eddigi európai növekedési modell megrendülésével fenyegethet. Nem kerülhető meg az európai modell mélyebb átgondolása. A globális kihívásokra

adandó hatékony válaszokhoz a megújulás és a valóban időtálló, történelmileg igazolt európai értékek egyidejű érvényesítése nyújthat iránymutatást.

A zárófejezet az európai növekedési programokkal foglalkozik. A gazdasági integráció előrehaladásával párhuzamosan egyre nagyobb globális, világgazdasági kihívások érik az Európai Uniót. Ezekre a lisszaboni csúcsertekezleten 2000 márciusában elfogadott, 10 évre szóló stratégiai program kívánt választ adni.

A lisszaboni stratégia a következő területekre összpontosított: 1. a versenyképesség erősödését elősegítő reformok, 2. kutatás-fejlesztés, innováció, infokommunikáció, 3. foglalkoztatás és képzés, 4. társadalmi kohézió, 5. fenntarthatóság, 6. a természeti környezet védelme.

A szükséges strukturális reformok öt területét jelölték meg: 1. termék- és tőkepiaci reformok, 2. beruházások a tudásalapú gazdaságba, 3. munkaerőpiaci, 4. szociálpolitikai, 5. környezetpolitikai reformok.

A lisszaboni stratégia végrehajtása során számos nehézség és új kihívások merültek fel, amelyekre az Európa 2020 stratégia igyekezett választ adni a 2010–2020-as időszakra vonatkozóan. Felismerték, hogy az Európai Unióban intelligens, fenntartható és inkluzív növekedésre van szükség. Ennek fő tartalma, hogy a tudásra és innovációra épülő gazdaságot kell kialakítani, még inkább erőforrás-hatékony, környezetbarát és versenyképes gazdaságot kell kiépíteni a fenntarthatóság érdekében, és ösztönözni kell a magas foglalkoztatást, valamint a gazdasági, szociális és területi kohéziót.

Az innováció terén Európa jelentős versenyhátrányban van az Egyesült Államokhoz és Japánhoz képest. Európa alig 2 százalék felett költ kutatás-fejlesztésre a GDP-jéhez viszonyítva, míg az Egyesült Államok 2,6 százalékot, Japán pedig 3,4 százalékot. Nemcsak az elköltött összeg aránya számít, hanem egyre fontosabb a K + F struktúrája, minősége, szinergikus hatása. A K + F-potenciál abszolút mérete és működési hatékonysága is kiemelkedően fontos. Európában a lemaradás jelentős mértékben a magánvállalatok relatíve kisebb K + F-ráfordításával és a csúcstechnológiai cégek kisebb arányával magyarázható. Az oktatás-képzésben és az élethosszig tartó tanulásban szintén jelentős az európai lemaradás. Az EU átlagában minden hetedik tanuló nem fejezi be az alapfokú oktatást, és a diákoknak csak körülbelül a fele szerez középfokú végzettséget. A 25–34 éves korosztályban az EU-ban egyharmad alatti a felsőfokú végzettségűek aránya, ugyanakkor az Egyesült Államokban körülbelül 40 százalék, Japánban pedig 50 százalék. Jól tudjuk persze, hogy az átlagok mögött igen jelentős minőségi különbségek vannak. Az Egyesült Államok vezető egyetemeken kiemelkedő színvonalú képzés és kutatás folyik, de az átlagos képzés színvonala messze nem éri el az európaiat. Az EU és Japán vezető egyetemeken is élenjáró az oktatás és a kutatás. Japán jelentős előnye a műszaki és természettudományi képzés terén jórészt abban rejlik, hogy a nagyvállalatok jókora részt vállalnak az egyetemeken folyó oktatás, a kutatás és a vállalati gyakorlat összekapcsolásában, és nagymértékben finanszírozzák azokat. Az információs és kommunikációs technológiák világpiacán évente körülbelül 2000 milliárd euró forgalmat bonyolítanak le. Jellemző tény, hogy ennek a keresletnek csak körülbelül egynegyede származik európai vállalatoktól.

A fenntartható növekedés az erőforrásokkal hatékonyabban bánó, környezetbarát és versenyképes gazdaság megteremtését igényli. A foglalkoztatásban a demográfiai

folyamatok miatt Európában a munkaképes korúak számának csökkenése várható. Az aktivitási ráta az EU-ban a növekedés ellenére alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban és Japánban. Jelentős gond a fiatalkorúak munkanélkülisége, mivel a munka világából kimaradók rontják a gazdaság teljesítményét, és növelik a szociális feszültséget a társadalomban. A szakképzés javítása fontos feladat, mivel az EU-ban körülbelül 80 millióan csak gyenge alapképzettséggel rendelkeznek. Az oktatás-képzési politika jelentős megerősítése szükséges a foglalkoztatás hatékony növelése érdekében. Egyúttal az európai modell szociális védelmi rendszerét is fenn kell tartani, mert ez – bár nagy költségráfordítást igényel – Európa sajátos fontos előnyét jelenti. A nagyobb szociális biztonság jobb életminőséget jelent. A növekedés, a pénzügyi egyensúly és a szociális jóllét együttes biztosítása rendezett államháztartást igényel. Ehhez járul hozzá az évente ismétlődő gazdaságpolitikai koordináció az európai szemeszter keretében.

Halmai Péter könyve alapvető jelentőségű, korszerű, átfogó tudományos összefoglaló mű. Az integráció fejlődését a kezdetektől 2020-ig végigköveti. A mű szerves egységet alkot – *Totus in toto et totus in quolibet parte* –, szintetizáló alapmű, amely a tudományos kutatásban, az egyetemi oktatásban, főleg a doktori képzésben elsőrangú alaptankönyvként kiválóan hasznosítható. Kézikönyvként szolgálhat az integrációval kapcsolatos gazdaságpolitikai elemzők és döntéshozók számára. Haszonnal forgathatják mindazok, akik érdeklődnek az integráció, korunk egyik meghatározó folyamata iránt. Így a nem közgazdász értelmiség széles körében is figyelemre tarthat számot.

Hivatkozások

- ELEKES ANDREA–HALMAI PÉTER [2019]: How to overcome the crisis of the European growth potential? The role of the government. *European Journal of Comparative Economics*, Vol. 16. No. 2. 313–334. o.
- FELDSTEIN, M.–HORIOKA, C. [1980]: Domestic Saving and International Capital Flows. *The Economic Journal*, Vol. 90. No. 358. 314–329. o. <https://doi.org/10.2307/2231790>.
- HALMAI PÉTER [2009]: Felzárkózás és konvergencia az Európai Unióban. *Statisztikai Szemle*, 87. évf. 1. sz. 41–62. o.
- HALMAI PÉTER [2011]: Válság és potenciális növekedés az Európai Unióban, *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 12. sz. 1059–1081. o.
- HALMAI PÉTER [2013]: Európai integráció és szuverenitás. A gazdasági kormányzás új dimenziói. *Magyar Tudomány*, 174. évf. 4. sz. 411–421. o.
- HALMAI PÉTER [2014]: Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok. Akadémiai Kiadó, Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789630597906>.
- HALMAI PÉTER [2015a]: Az európai növekedési potenciál eróziója és válsága. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 4 sz. 379–414. o.
- HALMAI PÉTER [2015b]: Structural Reforms and Growth Potential in the European Union. *Public Finance Quarterly*, No. 4. 510–525. o.
- HALMAI PÉTER [2017]: Új geometria: „teljes” gazdasági és monetáris unió? A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban. *Magyar Tudomány*, 178. évf. 1. sz. 6–17. o.
- HALMAI PÉTER [2018a]: Az európai növekedési modell kifulladására. *Közgazdasági Szemle*, 65. évf. 2. sz. 122–160. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2018.2.122>.

- Halmai Péter [2018b]: A Brexit lehetséges gazdasági hatásai. Gazdaságtani alapok, módszertani lehetőségek. *Európai Tükör*, 21. évf. 2. sz. 7–32. o.
- HALMAI PÉTER [2018c]: Európai reformok: Többsebességű Európa? Differenciált gazdasági integráció versus átfogó reform. *Európai Tükör*, 21. évf. 3. sz. 21–44. o.
- HALMAI PÉTER [2019a]: Konvergencia és felzárkózás az euróövezetben. *Közgazdasági Szemle*, 66. évf. 6. sz. 687–712. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2019.6.687>.
- HALMAI PÉTER [2019b]: Felzárkózás és konvergencia az európai integráció rendszerében. Megjelent: *Kovács Lajos Péter* (szerk.): *Közel Európa távol*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 189–230. o.
- HALMAI PÉTER [2020a]: Mélyintegráció. A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789634545569>.
- HALMAI PÉTER [2020b]: A brexit gazdaságtana. Megjelent: *Halmai Péter* (szerk.): *A brexit foratókönyvei és hatásai*. Nordex Nonprofit Kft.–Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 85–212. o.
- HALMAI PÉTER [2020c]: A dezintegráció gazdaságtana. A brexit esete. *Közgazdasági Szemle*, 67. évf. 9. sz. 837–877. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2020.9.837>.
- Halmai Péter [2020d]: GMU 2.0: felelősség versus szolidaritás? *Külgazdaság*, 64. évf. 9–10. sz. 3–34. o. <https://doi.org/10.47630/kulg.2020.64.9-10.3>.
- HALMAI PÉTER [2020e]: A populizmus ára: a Brexit adó. *Magyar Tudomány*, 181. évf. 12. sz. 1621–1635. o. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.12.6>.
- HALMAI PÉTER [2021a]: Központban a reziliencia. A Gazdasági és Monetáris Unió mélyülésének egyes tényezői. *Pénzügyi Szemle*, 66. évf. 1. sz. 7–31. o. https://doi.org/10.35551/psz_2021_1_1.
- HALMAI PÉTER [2021b]: Konvergencia versus divergencia? Kríziskezelés és kilábalás az Európai Unióban. *Külgazdaság*, 65. évf. 1–2. sz. 45–48. o. <https://doi.org/10.47630/kulg.2021.65.1-2.45>.
- HALMAI PÉTER (szerk.) [2021c]: *A Gazdasági és Monetáris Unió jövője*. Európai perspektívák. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- HALMAI PÉTER–VÁSÁRY VIKTÓRIA [2010a]: Real convergence in the new Member States of the European Union. Shorter and longer term prospects. *European Journal of Comparative Economics*, Vol 7. No. 1. 229–253. o.
- HALMAI PÉTER–VÁSÁRY VIKTÓRIA [2010b]: Growth Crisis in the EU: Challenges and Prospects. *Intereconomics Review of European Economic Policy*, Vol. 45. No. 5. 329–336. o.
- HALMAI PÉTER–VÁSÁRY VIKTÓRIA [2011]: Crisis and economic growth in the EU: Medium and long-term trends. *Acta Oeconomica*, Vol. 61. No. 4. 465–485. o.
- HALMAI PÉTER–VÁSÁRY VIKTÓRIA [2012]: Convergence crisis: economic crisis and convergence in the European Union. *International Economics and Economic Policy*, Vol. 9. No. 3. 297–322. o.

Kőrösi István